

De blonde neger en andere portretten

Joseph Roth

De blonde neger en andere portretten

Samenstelling en vertaling Els Snick

Voorwoord Tommy Wieringa

Tekeningen en houtsnedes Frans Masereel

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Inhoud

Ten geleide	7
Menselijke fragmenten	14
Het eiland der onzaligen	18
Interviews met straattypes	25
De Weense vrouw	31
De moderne vrouw	33
Sinterklaas	37
Zes voet diep	41
De club van de arme Turken	46
De man in de kapsalon	50
Schatgravers op de Frankfurter Allee	54
De vorst en de balalaika	57
De moeder	59
De getekenden	63
De kampioen in het museum	66
Symfonie in b-mineur	70
De doden zonder naam	74
De man in het toilet	78
Het schip der emigranten	81
Delinquent Schaper	86
11.000.000	91
De blonde neger Guillaume	93
Berlijns prentenboek	97
Twee jonge zigeunerinnen	127
De kreupelen	129
De vrienden	133
Grock	136

Het klassieke spook	140
De 'girls'	142
Verslag uit het paradijs van Parijs	146
De dame aan het buffet	151
De eerste violist	155
Herinnering aan een blanke dameskapel	158
Een kind in de wachtkamer van de politie	161
De kinderen der ballingen	163
In de bistro na middernacht	167
Oude kozakken	173
Vrouwen voor de etalage	175
En de regen regende elke dag...	177
Over het ontstaan van De blonde neger en andere portretten	179

Ten geleide

1894 was een goed jaar voor de literatuur. Er kwamen in dat jaar twee uitzonderlijke jongens ter wereld, de een in het Russische keizerrijk en de ander in de dubbelmonarchie. Beiden waren joden en beiden gingen aan dat lot ten onder, de een door Hitler en de ander door Stalin, met slechts acht maanden ertussen. Maar dit is de chronologie der dingen: dat in dat voortreffelijke literaire wijnjaar 1894 eerst Isaak Babel geboren werd in Odessa en een paar maanden later, ten noordwesten daarvan, in het grensstadje Brody, Joseph Roth. De zomer was uitzonderlijk gul dat jaar.

Beiden zullen de Grote Oorlog en zijn uitlopers als jongemannen meemaken, en in beiden zal hij diepe voren trekken. 1917 is een sleuteljaar voor hun latere literatuur. Het is het jaar waarin Maxim Gorki aan Babel het advies geeft om 'een poosje onder de mensen te gaan', waarna hij verslaggever wordt in het Rode Leger en met kozakken optrekt, de ervaringsbron voor *De Rode ruiterij*. Aan Oostenrijkse zijde wordt Joseph Roth dat jaar als vrijwilliger in het keizerlijk leger naar het Galicische front gestuurd, waar de Oostenrijkers tegen de Russen vechten. Hij is op veilige afstand van het front gestationeerd als oorlogsverslaggever, maar wat hij van de oorlog ziet, keert in veel gedaanten in zijn romans terug, of het nu om de uit krijgsgevangenschap teruggekeerde Gabriel Dan in *Hotel Savoy* gaat of om het treurige lot van het geslacht Von Trotta in *Radetzky*.

Isaak Babel en Joseph Roth, ze verdelen dezelfde tijd, elk aan hun eigen kant van de wereldgeschiedenis. Elkaar hebben ze misschien niet eens gelezen.

Over Roth nu, en de gelukkige omstandigheid dat hij aan het oostfront niet hoefde te vechten maar voor een soldatenkrant mocht schrijven. Dat hield hem in leven (niet onbelangrijk, als je wilt schrijven, dat je leeft) en gaf hem de gelegenheid zijn ogen goed de kost te geven en te noteren wat hij zag. In een brief aan een nicht schrijft hij: ‘Tegenwoordig bevind ik me in een Augiasstal in Oost-Galicië, in een klein plaatsje. In de grauwe modder zijn er slechts een paar Jodenwinkels te zien. Alles drijft wanneer het regent, alles stinkt wanneer de zon schijnt. Maar mijn verblijf hier heeft één groot voordeel: Je bent 10 kilometer buiten het schootsveld. Reservestelling.

Vanuit materieel oogpunt gaat het me nu minder dan vroeger. De krant begeeft het namelijk en nu de aureool van redacteur is verdwenen, ben ik nog slechts een éénjaars-vrijwilliger. En de behandeling is navenant. Maar voor mijn soort mensen doet dit verder niet ter zake. Het meest belangrijke is toch het meemaken, het intensieve voelen, het sterke doordringen in de belevenis. Ik heb verschrikkelijke momenten beleefd en momenten van huiveringwekkende schoonheid...’

Wie wil onderzoeken wat de romans en reportages van Joseph Roth nu zo levend en indringend maakt, en zo geheimzinnig slijtvast voor de voetstap van de tijd bovendien, kan met die ene zin uit deze brief toe. Hier, in dit schrijven aan zijn lievelingsnicht Paula Grübel in Lemberg, formuleert de jonge soldaat-schrijver achtereenvolgens zijn poëtica en werkwijze ineen: hij wil meemaken, intensief voelen en sterk doordringen in de gebeurtenis-

sen. Dat is niet minder dan een beginselverklaring in het voorbijgaan. Niet buiten schot blijven maar eropaf. In de woorden van de oorlogsestheet Ernst Jünger (geboren in 1895), die in dezelfde oorlog aan Duitse zijde vocht, klinkt dezelfde *Lebensbejahung* door: 'Ach, vooral niet thuisblijven, vooral mee mogen doen!'

Meemaken, ervaren, doordringen: hier spreekt niet een jongeman die op een kamer afgewend van de wereld zijn zielenroerselen wil onderzoeken, maar een deelnemer, iemand die uit de fysieke ervaring zijn materiaal haalt. Hij heeft dat programma al op jonge leeftijd gevoeld, en de rest van zijn korte, tragische leven is daar de expressie van.

Zo'n programma verdraagt zich natuurlijk niet met een comfortabel huis van stenen, vensterbanken en een dak. Roth wist als geen ander dat van een leven thuis niks kwam, dat een huis stilstand en uiteindelijk dood betekende. Hij, de allerjoodste mens op aarde volgens Stefan Zweig, werd de wandelende jood bij uitnemendheid. Eerst uit vrije wil en later, in exil, uit noodzaak. Zijn zwerversjaren na 1933 waren een voortzetting van het openbare leven dat hij toch al leidde, maar een armetierige, lamentabele voortzetting; een schrijver die niets liever deed dan in hotels wonen en cafés frequenteren, werd nu door de omstandigheden van zijn tijd gedwongen om in hotels te wonen en cafés te frequenteren. Maar verder was weinig hetzelfde. De goede jaren waren voorbij, hij was afgesneden van zijn lezers, de vorstelijke gages werden voorschotten en de voorschotten werden steeds kleiner. Steeds goedkoper de drank, steeds sjofeler zijn kostuums, steeds slechter zijn gezondheid. Zijn eigen ondergang verliep synchroon met die van een heel continent.

De verhalen in *De blonde neger en andere portretten* zijn de weerslag van dat leven op *de been*, de meeste werden geschreven in zijn gloriejaren als verslaggever. Zijn journalistiek nam soms de vorm aan van lange columns en soms van korte reportages, maar het waren altijd ooggetuigenverslagen, de getuigenissen van een lopende hond die botten vindt. Zijn openbare leven joeg hem heel Europa door, en het predikaat ‘razende reporter’ dat gewoonlijk voor zijn vriend Egon Erwin Kisch werd gereserveerd, was evengoed op Roth van toepassing. Altijd lijkt hij onderweg – van koffiehuis naar wielersbaan, van een emigrantenschip in Bremerhaven naar een dansgelegenheid in Parijs, van een rechtszitting in Wenen naar een demonstratie van verwoeste veteranen in Lemberg, alles in de wetenschap dat luxe de vijand van de observatie is en met zijn blik gericht op de verdrukte: de migrant, de oorlogsinvalide, de toiletbeheerder, de zigeunerin en de veroordeelde; hij beziet hun gedragingen en hun geploeter en geeft hen zijn waarnemingen en gedachten terug in indringende, compassionele bewoordingen; hij heeft ze gezien, en in de portretten die hij van ze schildert wordt hun menselijke waardigheid hersteld. Hij heeft het hart van een walvis, Roth, en kiest principieel voor de arme, de afgesloofde en de verslagene, die niet is opgewassen tegen zijn tijd. Hij zou van harte hebben ingestemd met de woorden die Elias Canetti in 1992 schreef: ‘Het laagste gevoel dat ik ken, is afschuw voor onderdrukten, alsof men uit hun eigenschappen hun vertrapping diende te rechtvaardigen. Van dit gevoel zijn zeer nobele en oprechte filosofen niet vrij.’

Maar ook al woelt Roth volop in de modder van het dagelijks leven rond, hij is wel de sterverslaggever van de kranten waarvoor hij schrijft, de man die de lastdieren op al die redacties groen en geel van jaloezie

maakt omdat hij altijd maar onderweg is en geen troosteloze stukjes hoeft te tikken met uitzicht op een nog troostelozer binnenplaats. Hij is midden in de wereld en telegrafeert het resultaat van zijn luxe leventje als kopij vanuit de lobby van een of ander marmeren hotel in Karlsbad of Marseille.

De jaloezie blijft niet beperkt tot zijn tijdgenoten maar is ook een kleine eeuw later nog werkzaam in de vorm van adoratie. De superieure kwaliteit van zijn romans behoeft geen betoog, maar ook in zijn journalistiek flonkert het onmatig. Hij observeert een man in een kapsalon, een man die hem onsympathiek is vanwege zijn stellingen, en schrijft dan: 'Hij is streng voor zichzelf om lomp te mogen zijn tegen anderen.' Dat is een karakterisering die ertoe doet, zoals ook die van de horlogemaker die een meisje vermoordde en zichzelf daarna aangaf bij de politie: 'Hij heeft een moord gepleegd, een mechanisme kapot gemaakt, en daar heeft hij spijt van. [...] Deze moordenaar gaf zichzelf in reparatie.' En de dame aan het buffet: 'In haar gezicht is de jeugd ingeslapen, maar geen ouderdom ontwaakt.' De lezer veert op, zo moet het, dat is goed gezien en goed gezegd! Het verhaal van Lina Hildebrandt begint hij zo: 'De vijftwintigjarige Lina Hildebrandt doorliep het verhaal van een landarbeidster volgens het boekje. Eerst schonk een rechtvaardige God haar een zuiplap als vader. Vervolgens een syfilislijder als echtgenoot, en uiteindelijk van die man een kind. Daarmee was Lina Hildebrandt geen stap afgeweken van het pad dat de goddelijke voorziening voor landarbeidsters heeft aangelegd...'

En altijd is het helder, zoals alle grote kunst helder is – zo helder zelfs, dat Roth hier en daar inkijkjes in de toekomst lijkt te geven, zoals Beethoven dat deed in de

32ste sonate, opus 111, waar hij in het Arietta-deel op eens een minuut of twee voluit boogiewoogie speelt in een havencafé, en zo heel eventjes over zijn eigen eeuw heen in de volgende spiekt. Joseph Roth waarschuwde al bij de opkomst van de NSDAP dat wie boeken verbrandt, spoedig ook mensen zal verbranden – al was daar misschien geen uitzonderlijk voorspellend talent voor nodig –, maar schreef ook in 1927 al over het probleem van de Europese eenheid in bewoordingen die ons nu profetisch voorkomen.

Op plechtige momenten spraken ze allemaal over een gemeenschappelijke Europese cultuur. Op een keer vroeg Tunda: ‘Denkt u dat u mij precies kunt vertellen waaruit die cultuur bestaat die u zegt te verdedigen, hoewel ze helemaal niet van buitenaf wordt aangevallen?’

‘In de religie!’ zei de president, die nooit naar de kerk ging.

‘In de beschaving,’ zei een dame, van wie alom bekend was dat ze illegitieme betrekkingen onderhield.

‘In de kunst,’ zei de diplomaat, die sinds zijn schooltijd geen schilderij meer had bekeken.

‘In de idee van Europa,’ luidde het wijze, wat algemene antwoord van een heer die Rappaport heette. De aristocraat volstond echter met de kreet: ‘Leest u mijn tijdschrift maar!’

‘U wilt een Europese gemeenschap in stand houden,’ zei Tunda, ‘maar die zou u eerst in het leven moeten roepen. Want die gemeenschap bestaat niet, anders zou ze zichzelf wel in stand weten te houden. Het lijkt mij trouwens zeer de vraag of er wel iets in het leven te roepen valt.’

Dit schreef hij een kleine eeuw geleden in de roman *Vlucht zonder einde*, en het is dezelfde legitimizeitsvraag waarop de huidige Europese Unie nog altijd geen goed antwoord heeft.

Roth lezen is soms verzuchten ‘hoe doet-ie dat toch?!’ of ‘waar haalt-ie het vandaan?!’ Zijn bereik is werkelijk uitzonderlijk. Weinigen hebben zo’n diep inzicht in de menselijke ziel, en weinigen is het gegeven om haar in zulke precieze en gevoelige bewoordingen weer te geven. Roth veroordeelt de mensen niet om hun gezwoeg en gemarchandeer, maar gunt ze de genade van zijn begrip. In *Hotel Savoy* zegt de joodse valutahandelaar Abel Glanz tegen Gabriel Dan: ‘Ziet u, meneer Dan, de mensen hebben geen slecht, alleen een veel te klein hart. Er kan niet veel in, het is net groot genoeg voor vrouw en kind.’ Die scharrelaar Abel Glanz, dat is niet minder dan een vermomming van Joseph Roth zelf.

Tommy Wieringa

Menselijke fragmenten

Prager Tagblatt, 17 april 1919

De tijdgenoot

Dit was ooit een mens. Hij noemde zich het evenbeeld van God, de kroon der schepping, en liep rechtop en met zijn voeten door het stof waaruit hij gemaakt was. Hij bewoog vrijer dan de leeuw, keek moediger dan de tijger en sloeg zijn ogen op naar de vlucht van de adelaar en naar de sterren in het heelal...

Wat is dit? Een fabeldier, een insect, een reptiel uit een legendarische voortijd? De romp horizontaal, de armen aan weerszijden naar buiten gebogen, in elke hand een stok, het gezicht naar de straatstenen gericht: een viervoeter. Waarom droeg hij kleren die 'des keizers uniform' werden genoemd in de tijd dat die keizer nog directeur van het gekkenhuis genaamd vaderland en 'zijn' uniform nog een dwangbuis was? Waarom is dit schepsel niet naakt en behaard zoals de andere dieren? Waarom wordt het niet door een mens aan de lijn gehouden? Waarom heeft het geen penning om de hals? Vreest het niet de wapenmeester?

Dit is een mens! Een mens met een menselijk gelaat, met hersenen, die kan nadenken, fantaseren, verzinnen, dromen, werken, durven en scheppen! Een mens, teruggekeerd uit de krochten van het heldendom en het kannonenvoer, met een gebroken rug en kapotte zenuwen. Zie hem wankelen! Hij loopt in een zigzag als een mislukte karikatuur van een bliksemstraal. Zijn trillende gebeente rammelt als hij tegen de muur aanloopt en

wordt meteen naar de rand van het trottoir teruggeslingerd, alsof de stenen muur hem afkeer inboezemt. Hij weet niet wat het volgende moment op zijn weg brengt. Hij kent geen weg, hij kent slechts een richting, een vaag idee van een 'doel', als voortzetting van het militaire en al even onbetrouwbaar...

Wat is dit? – Een *fragment*, een restant van een mensdom dat kon juichen en huilen, heersen en buigen, bevelen en bidden. Een kommerlijk zigzaggend symbool van onze tijd, dat met een gebroken rug wankelt tussen revoluties, wereldbeelden en maatschappelijke ordes. Wat staan jullie daar, mensen van deze tijd? Zie het aan! Het heet 'shellshock en wervelbreuk', het is jullie spiegelbeeld...

De gast

In de centrale keuken zitten ze aan witgedekte tafels en wekken met zegelafgifte, fooien en papieren servetten de indruk verzadigd te zijn. De centrale keuken is de rustplaats van deze chaotische tijd, de *fata morgana* van een middagmaal, het visioen van honger bij de hogere standen.

Maar er is één man en die heeft geen rustplaats, geen visioen en geen *fata morgana*. Hij heeft *alleen* maar honger. Hij komt dagelijks rond dezelfde tijd, met flakkerende begeerte in zijn ogen en het akelig stilzwijgen van iemand die uit het graf is opgestaan. Hij groet niemand, vraagt niets, verlangt niets. Hij komt gewoon, een stille gast met zijn soldatengamel, en zijn komst is dreigend en smekend, zijn stilte is bevel...

Even verstijven zij die aan het visioen van een middagmaal zitten. Hun gekeuvel, dat tot doel had de goedelijkheid van een volle maag voor te wenden, verstomt. Er bestaat nog iets ergers: iemand die geen

rustplaats heeft, geen fata morgana, geen visioen... Hij heeft alleen maar honger. Hij is de honger zelf. Honger in het lichaam van een menselijk fragment. Knokige, ruwe handen met blauwgezwollen aders hangen slap uit de versleten, gerafelde mouwen van zijn uniform. Handen die in het verleden voor arbeid en aanpakken stonden; ze kunnen nog slechts bedelen. Blauwpaars gezwollen voeten steken uit wat ooit laarzen zijn geweest. Voeten die in het verleden voor doelgerichtheid en trektocht stonden; ze kunnen nog slechts schuifelen. Elke dag zit hij daar. Hij komt stilzwijgend en meedogenloos, de honger, net als de anderen op het punt staan hem te ontkennen...

Het eiland der onzaligen

Der Neue Tag, 20 april 1919

Op bezoek in het Steinhof

Daar ligt ze dan, de tuinstad der krankzinnigen, toevluchtsoord voor wie aan de waanzin van de wereld ten onder is gegaan, tehuis voor narren en profeten. Goudenregen schittert op het witte grind, kastanjes hebben feestelijk hun stralende knoppen aangestoken en het gekwinkeleer van de leeuweriken valt uit de blauwe lucht naar beneden. Vreedzaam verscholen in de lente ligt deze stad met het lachende gezicht en het bittere hart. Alle huizen zijn identiek opgetrokken en heten 'paviljoen', op de gevels staan Romeinse cijfers en de poorten zitten stevig op slot. Sommige huizen zijn omgeven door een tuin waarin de bewoners kunnen rondwandelen, zitten, lopen en staan. Ze worden net naar buiten gebracht. Een vrouw houdt haar twee handen naar voren gestrekt, ze neuriet monotoon een melancholiek liedje en loopt van de ene kant naar de andere, constant in beweging, onvermoeibaar en eindeloos. Ze lijkt in gedachten een kinderwagen voort te duwen. Een man die op de grond zit probeert vergeefs duidelijke kringen in de nog harde grond te tekenen. Een andere man laat zijn vuisten bewegen, draait de ene vuist naar binnen en houdt de andere horizontaal en stil voor zich uit en kijkt geconcentreerd naar elk van zijn eigen bewegingen. Maar rond andere huizen is het stil, die hebben geen tuin. Het huis van de dollemannen, de zware criminelen en Breitwieser-kompanen is donker en drei-

gend, beveiligd met dikke ijzeren tralies waar af en toe een grijnzende mensentronie doorheen kijkt.¹ Het huis van de idioten is somber, de hele vleugel baadt in duisternis en melancholie. Maar binnenin is er licht, door de vele glazen deuren komt zon vol medeleven bij haar stiefkinderen op bezoek. Er is bezoek. Oude, jonge, zure, opgewekte, onverschillige en bezorgde vrouwen. Ze hebben allemaal grote tassen meegebracht met pakketjes en liefdegaven. Eerst moet je bij de controlearts langs, waar je een blauwe kaart krijgt, dan zoek je het huis waar je moet zijn en belt aan. Een bewaker doet open en neemt de kaart in ontvangst. Dan volgt het weerzien. Sommige patiënten zijn blij met het bezoek, andere zijn van streek, willen nergens van weten, de ene lacht en de andere huilt. Maar haast alle patiënten die ik zag keken eerst in de tassen, de meeste verheugen zich meer over wat ze krijgen dan over het bezoek.

Honger

Jawel, honger. Ook hier heeft hij zijn intrede gedaan. Een patiënt die al genezen is en nu de verveling probeert te verdrijven door zijn ziektegeschiedenis op te schrijven, vertelt me dat honger en ondervoeding vaak tot geestesziekte leiden en dat vooral de laatste tijd vaak mensen worden binnengebracht die gek geworden zijn van de honger. De zenuwen hebben minder bloedtoevoer, zijn te weinig 'geolied', en de radertjes van deze goddelijkste aller machines raken verward. Iemand verdenkt er zijn huisgenoten van dat ze het voor hem bestemde eten achterhouden en zelf opeten, hij wordt razend en smijt alles kapot. Een ander is zijn verstandelijke vermogens helemaal verloren en staart droevig voor zich uit: hij heeft honger. Maar in de instelling krijgt hij ternauwernood hulp. 's Morgens een bedenkelijke kop

zwarte koffie, 's middags bouillon, kool of rapen en als avondeten opnieuw rapen. Pas sinds kort is het eten weer iets beter geworden. Vandaag is het juist vleesdag. Ik weet ergens een menu op de kop te tikken dat ik een patiënt voorhoud. Hij schudt zijn hoofd: 'Wittekool?! Ik weet nu al dat het weer zuurkool zal zijn. En vlees is hier ook nooit die naam waard!' Maar nog afgezien daarvan – het is niet elke dag vleesdag, er bestaan vier klassen, en de patiënten van de vierde klasse krijgen een portie honger in plaats van een portie vlees. Hun tegenspoed is meestal eender – hun kost verschilt. Ik noteer hieronder het menu:

Menu van zondag 12 april 1919

	Middag:	Avond:
3de klasse:	Gortepap Rundvlees Zuurkool	Goulash Havermoutpap
4de klasse:	Gortepap Goulash Zuurkool	Wittekool
Militairen:	Gortepap Rundvlees Zuurkool	Wittekool
Verplegend personeel:	Gortepap Rundvlees Zuurkool	Goulash Gort
Verzorgers:	Gepaneerde noedels	